

**КОЛЕКЦІЯ ФОТОГРАФІЙ БІБЛОТЕКИ І МУЗЕЮ
НАРОДНОГО ДОМУ У ЛЬВОВІ
(на матеріалах фонду Інституту досліджень бібліотечних
мистецьких ресурсів Львівської національної наукової
бібліотеки України імені В. Стефаника)**

Уляна Красник

*молодший науковий співробітник відділу наукових досліджень
музичних творів та фотодокументів Інституту досліджень
бібліотечних мистецьких ресурсів ЛННБ України ім. В. Стефаника*

Об'єктом дослідження є колекція фотографій Бібліотеки і Музею Народного Дому у Львові. Проаналізовано тематичні складові колекції, введено в науковий обіг невідомі фотодокументи.

Ключові слова: *фотографія, колекція, Народний Дім, історичне джерело, москвофіли.*

In the article the object of study is the photo collection of the Narodnyi Dim Library and Museum in Lviv. The analysis of thematic elements of the collection is provided, unknown photo documents are introduced into scientific circulation.

Keywords: *photography, collection, Narodnyi Dim, historical source, Russophiles.*

Объектом исследования является коллекция фотографий Библиотеки и Музея Народного Дома во Львове. Проанализированы тематические составляющие коллекции, введены в научный оборот неизвестные фотодокументы.

Ключевые слова: *фотография, коллекция, Народный Дом, исторический источник, москвофилы.*

Фотографію на початку її розвитку трактували як альтернативу мистецтву в класичному його розумінні або, навпаки, як мистецтво, створюване новітніми на той час засобами. Тоді жанр документальної фотографії не визнавався сучасниками як щось цінне й варте уваги, і лише від середини ХХ ст. фотографію почали трактувати як візуальне джерело інформації до вивчення історії, зафіксованої у вигляді статичного зображення. Об'єктив схоплює

деталі й нюанси, які не фіксують інші види історичних джерел, забезпечуючи точну ідентифікацію особи чи об'єкта [20]. Таким чином, фотографія об'єктивно відображає реальність і стає її унікальним документом. Дослідженням фотографії як важливого історичного джерела займалися М. Тихомиров [21], С. Шмідт [23], Л. Пушкар'єв [17], Г. Швецова-Водка [22], І. Ковальченко [10].

У фондах Інституту досліджень бібліотечних мистецьких ресурсів Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника зберігається збірка фотографій, яка була складовою часткою фондів Бібліотеки й Музею Народного Дому у Львові і яка є цінним візуальним джерелом для дослідження суспільно-політичного й культурно-мистецького життя Галичини останньої чверті XIX — першої третини XX ст.

Народний Дім — одна з найстаріших і найбагатших українських культурно-освітніх установ у Галичині, що існувала в 1849–1939 рр. поряд з Галицько-Руською Матицею та Ставропігійським Інститутом [1]. Його заснування під час Весни народів за ініціативою Головної Руської Ради, а саме — її члена о. Л. Трещаківського, стало відповіддю на культурне домінування поляків у краї та засвідчило бажання галицьких русинів в інституційний спосіб задекларувати свою національну специфіку [5]. Водночас Народний Дім став виразником русофільської ідеології та оплотом «общерусської ідеї» [24].

Значним був внесок Народного Дому, особливо на перших порах існування, у розвиток освіти, музейництва, релігійного життя галицьких русинів [16]. Народний Дім відіграв помітну роль у процесі збирання культурної спадщини галицьких українців: його члени Я. Головацький, А. Петрушевич, Ф. Свистун доклали чимало зусиль для пошуку й публікацій історичних джерел, фольклорних та лінгвістичних пам'яток Галичини. Відома причетність Народного Дому до діяльності першого українського професійного театру в Галичині.

У складі Народного Дому діяли Бібліотека й Музей, дослідниками яких були О. Барвінський [3], В. Дідошак [6], О. Колосовська [11], П.-Р. Магочі [28], І. Орлевич [15], Дж.-П. Химка [27], однак збірка фотографій залишилась поза увагою дослідників. Цінні колекції рукописів, книг, старожитностей, нумізматики, творів образотворчого мистецтва, фотографій, які були зосереджені у

фондах Бібліотеки й Музею Народного Дому, формувалися шляхом дарування й пожертв. «Відозви до жертволюбности нашої суспільности не остали без наслідків. З усіх сторін Австро-Угорщини та зпоза її границь почали напливати для бібліотеки й музею дари від усіх верств нашого народа», — писав В. Дідошак [6, с. 1]. Так само офіційний пресовий орган інституції — «Вісник «Народного Дому» — на своїх сторінках підкреслював, що саме дари українського народу становлять 9/10 усієї його збірні. Серед численних дарувальників і жертводавців виділялися А. Петрушевич та К. Коцовський, колекції яких вирізнялися обсягом і цінністю [4]. А. Петрушевич у 1885 р. заповів Народному Дому свої багаті зібрання книг, рукописів, документів, карт, творів мистецтва та археологічних предметів і поповнював їх впродовж наступних майже тридцяти років. На 1924 р. колекція містила близько 120 тис. книг, зокрема 5 тис. рукописів і документів. «Жертвоване (Петрушевичем) на народні цілі великанської бібліотеки, що обіймала дев'ятнацять тисяч чисел, а около двайцять пять тисячів томів, величезної збірки географічних атласів, карт, рисунків, ритовин, фотографій» зафіксував Б. Барвінський [2, с. 9]. Адвокат зі Стрия Кипріян Коцовський подарував цінну збірку правничих книжок, альбомів, фотографій та 172 монети [2, с. 4]. Названі колекції мали статус окремих музеїв Народного Дому, і якщо колекція К. Коцовського була менш вартісною, то колекція А. Петрушевича вважалась рівноцінною з колекцією Музею Народного Дому [11]. На 1905 р. Львів мав три українські публічні музеї: Народного Дому і Петрушевича, Ставропільського Інституту, Наукового Товариства імені Шевченка [18, с. 24].

Після 1939 р. Народний Дім було ліквідовано, а фонди його бібліотеки й музею, що налічували близько 150 тис. од. зб., у січні 1940 р. були передані до філіалу новоствореної бібліотеки Академії наук УРСР [14, с. 15]. Мистецька колекція Бібліотеки й Музею Народного Дому, яка зберігається нині у фонді Інституту досліджень мистецьких ресурсів Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника, налічує понад 12 тис. од. зб. графіки, репродукцій та фотографій [12]. Виокремивши збірку фотографій, можемо стверджувати, що вона сьогодні налічує 1 152 од. зб. Ця збірка є однією з найдавніших і найцінніших колекцій фонду фотографічних матеріалів [25, с. 87]. Подібно до інших

видів фондів, вона постала з добровільних пожертв, про що свідчать публікації під постійною рубрикою у «Віснику «Народного Дому»: «Жертвы в библиотеку и музей: «Яковъ Головацкій изъ Вильны, 9 брошурокъ и 7 фотографий, снятыхъ съ портретовъ» [7, с. 46], «Василій Ковальскій, ц. к. надворный Советникъвъ Вене 400 нумеров книжок, 4 фотографии и один олійный образ [9], «о. Анатолій Кралицкій, игумень Мукачевского монастыря Ч.С.В.В., фотографію того же монастыря» [8].

Аналізовану колекцію фотографій Народного Дому можна умовно розділити на тематичні групи: фотопортрети діячів науки і культури, духовенства, очільників москвофільського руху; групі портрети політичних та громадських діячів; фотодокументи, які відображають політичне життя Галичини міжвоєнного періоду; фоторепродукції творів образотворчого та декоративно-ужиткового мистецтва; краєвиди міст, архітектурних ансамблів та окремих споруд; художня фотографія.

В портретній галереї фотографій — відомі українські та зарубіжні діячі науки й культури, представники духовенства, зокрема, Тарас Шевченко*, Євген Желехівський**, Іларіон Свенціцький***, Михайло Драгоманов****, Лонгин Озаркевич^{5*}, Віктор Гюго^{6*}, Юрій Федькович^{7*}.

* **Тарас Шевченко** (1814–1861) — видатний український поет, прозаїк, драматург, художник, політичний і громадський діяч.

** **Євген Желехівський** (1844–1885) — український лексикограф, фольклорист, громадський діяч, творець правопису «желехівки».

*** **Іларіон Свенціцький** (1876–1956) — український філолог, етнограф, музеєзнавець, громадсько-культурний діяч, доктор філологічних наук з 1902 р., дійсний член НТШ з 1914 р.

**** **Михайло Драгоманов** (1841–1895) — український публіцист, історик, літературознавець, фольклорист, представник відомого роду українських громадських і культурних діячів Драгоманових.

^{5*} **Лонгин Озаркевич** (1859–1940?) — адвокат, громадський діяч, дід якого впродовж тривалого часу був осередком українського руху в Городку.

^{6*} **Віктор Гюго** (1802–1885) — французький письменник, драматург, поет, публіцист, громадський діяч, член Французької академії (1841).

^{7*} **Юрій Федькович** (1834–1888) — визначний український письменник і культурно-освітній діяч національного відродження українців Буковини.

Духовенство представлене фотопортретами професора Духовної семінарії в Сибіру І. Пальмова, каноніка і диякона в Кутах Федора Лисевича, священників Євгенія Чайковського, Василя Долинського, Генріха Полянського, Митрополита Галицького та Архієпископа Львівського, предстоятеля Української Греко-Католицької Церкви Сильвестра Сембратовича, які зацікавляють насамперед істориків та релігієзнавців. Унікальними є фотопортрети Івана Ступницького — церковного діяча, аматора-археолога, нумізмата, оборонця прав священників перед галицьким намісником, члена Галицького сейму, який у 1888 р. спричинився до заснування українських класів при державній гімназії м. Перемишля з польською мовою викладання. Діячі Римо-Католицької Церкви представлені портретами папи Пія IX, англійського кардинала Генрі Едварда Маннінга, австрійських і польських єпископів.

Активісти москвофільського руху в Галичині становлять найчисленнішу групу портретних фотозображень з колекції Народного Дому. Серед них — Митрополит Галицький та Архієпископ Львівський Григорій Яхимович, який був співзасновником і очільником Головної Руської Ради, громадський діяч та публіцист, голова делегації галицьких москвофілів на Празькій мирній конференції Дмитро Марков, церковний і громадський діяч, письменник, видавець, засновник Товариства ім. М. Качковського Іван Наумович, історик, публіцист, політичний і громадський діяч Адольф Добрянський, редактор львівської газети «Слово», дослідник історії Холмщини, автор книги «Некоторые села Галицкой Руси» (1872 р.) Венедикт Площанський, єпископ Української Греко-Католицької Церкви, єпископ Холмський, один з ініціаторів скликання Першого з'їзду української інтелігенції у Львові в жовтні 1848 р. Михайло Куземський, український письменник, журналіст, редактор львівської газети «Зоря Галицька» Богдан (Феодосій) Дідицький.

Цінною є добірка фотографій, присвячених видатному українцю Михайлу Качковському. Юрист за фахом, обіймав посаду радника вищого крайового суду у Львові; водночас був відомим меценатом, який підтримував національний рух галицьких русинів. На кошти М. Качковського у 1861 р. засновано перший громадсько-політичний і літературний часопис «Слово»: він не тільки вніс заставу 3 000 гульденів, а й щомісячно утримував редактора та

співробітників редакції. М. Качковський створив фундацію розміром 80 тис. гульденів на підтримку української літератури в Галичині, був також співзасновником Народного Дому у Львові. Колекція Народного Дому містить серію портретів М. Качковського, фотографії його похорону та могили у Кронштадті.

Групові фотопортрети членів Собору українських учених і Головної Руської Ради 1848 р., послів до Галицького сейму 1861 р. та 1866 р. увічнили достойників, які вибороли право представляти інтереси співвітчизників у найвищому державному органі того часу. Імена послів до сейму 1861 р. зафіксовано на звороті фотографії: «в І ряді сидять від лівої руки читаючого: Антін Петрушевич, Яків Кульчицький, Амврозій Дриновський, Михайло Куземський, Спиридон Литвинович, Юліан Лавровський, Михайло Качковський, Михайло Малиновський, Антін Юзичинський. В II ряді один коло другого: Яків Шведзіцький, Юліан Негребецький, Григор Чинилевич, Адам Стоцький, Іван Гушалеви́ч, Йосип Лозинський, Антін Павенцький, Антін Добрянський, Теофіл Павликов, Теодор Болоус. В III ряді: Степан Качала, Іван Наумович, Михайло Курилович, Осип Кравців, Єроним Дзерович, Микола Ковбасюк, Микола Устиянович, в IV ряді незначні. Занотував Лев Мацько».

Справжньою знахідкою є портрет Антонія Павенцького, громадського і політичного діяча, посла Галицького сейму 1861 р. та 1866 р., який був також редактором першого українського часопису «Зоря Галицька» і членом організаційного комітету Собору руських учених.

Низка фотографій є цінним іконографічним джерелом для дослідження громадсько-політичного життя краю, зокрема, висвітлює політичний процес С. Бендасюка та його товаришів (Львів, 1914 р.), Талергофський з'їзд 1928 р. Фотосвідчення цих подій, зібрані в Музеї Народного Дому, демонструють складну політичну ситуацію в Галичині другої половини XIX — початку XX ст., дають можливість всесторонньо дослідити і зрозуміти підґрунтя русофільського руху, його мету. Автором фоторепортажу з Талергофського з'їзду за непідтвердженими даними вважаємо львівського фотографа Левка Янушевича. Події Першої світової війни зафіксовано в альбомі світлин з концтабору Талергоф, куди австро-угорська влада масово засилала українців Галичини і Буковини. Портрети медсестер, лікарів, поранених солдатів і офіцерів, лікарняні палати,

намети, військові шпиталі постають німими свідками жорстокої боротьби, яка відбувалася на наших землях. Цикл фотографій часів Першої світової війни зафіксував понівечені військовими діями вулиці Львова, знищені будинки. Порівнюючи світлини початку ХХ ст. з пізнішими, можна відстежити як змінювалась забудова окремих вулиць і ділянок міста. На тогочасних фотографіях залишилися для нащадків вже неіснуючі нині будівлі, вулички, а подекуди й цілі мікрорайони.

Окрема група фотографій з колекції Народного Дому дає змогу здійснити мандрівку тогочасними музейними залами. На них зафіксовано фрагменти експозицій Історичного музею, Національного музею ім. короля Яна III, Археологічно-бібліографічної виставки Ставропігійського інституту, Національної галереї міста Львова, Міського музею художнього промислу. Серед експонатів — церемоніальні ключі Львова ХVІІІ ст., альбом Миколи Коперника, живопис, скульптура, твори декоративно-ужиткового мистецтва. У колекції Народного Дому є 56 світлин Йозефа Льові із взірцями художніх та ужиткових виробів з кованого металу — решіток, вставок на вікна та двері, перил, воріт, елементів декору інтер'єру.

Краєзнавча тематика представлена фотографіями краєвидів, панорам міст, архітектурних споруд та окремих ансамблів Києва, Бучача, Львова, Кам'янця-Подільського, Жовкви, Кракова, Варшави, Лондона, Рима, Венеції, Флоренції та інших європейських міст.

Серед краєзнавчих фотографій колекції Народного Дому є 30 авторських робіт відомого фотохудожника Юзефа Кордиша. Це краєвиди, архітектурні ансамблі, історичні пам'ятки та пам'ятники Києва. Його камера закарбувала для нас Києво-Печерську Лавру, Андріївську церкву, Залізничний вокзал, Аскольдову могилу, Михайлівський монастир. Знаменитий київський Хрещатик, відзнятий з різних ракурсів, без сумніву, зацікавить як істориків архітектури, так і багатьох дослідників історії міста Києва. Особливо цінною є світлина з Андріївською та Десятинною церквами. Десятинна церква була зведена в Києві наприкінці Х ст. і вважається першою кам'яною церквою Київської Русі. У Десятинній церкві містилася княжа усипальниця, де поховано Володимира Святославича, його дружину Анну, прах княгині Ольги. Знищена радянською владою у 1928 р., Десятинна церква залишилась для нащадків лише на фотографіях.

Колекція фотографій цінна завдяки ще одному відомому фотомайстру. Йдеться про Августа Енгеля, піонера фотографічного руху на Поділлі. Його фотостудія, відкрита ще 1870 р., була найдавнішою у Кам'янці-Подільську. Краєвиди, які виконав Август Енгель, є взірцем європейської міської фотографії кінця XIX — початку XX ст.

Низка фотографій із колекції Народного Дому за характером їх створення належить до мистецьких артефактів початку XX ст. У фотомистецтво, яке швидко розвивається і популяризується, входять нові мистецькі стилі — кубізм, експресіонізм, футуризм та ін. Зокрема, у тогочасному мистецькому середовищі львівських фотомайстрів побутував стиль піктореалізму [26], який поширився під впливом австрійських митців — Ганса Ватцека і Х'юго Хенненберга. Цей стиль іноді ще називають фотоімпресіонізмом, спрямованим на досягнення картинного фотографічного зображення. Серед збережених фотодруків у стилі піктореалізму виконані «Василіанська церква» О. Моха та «Сумерк» Ю. Дороша. Фотодруки «Калабаня» Д. Фіголя та «Підвалля» Я. Савки виконані в стилі модернізм. Реалізм представлений чудовою роботою Н. Нижанковського «З Ринку: Тяжкі часи». Автори експресивних фотографій «Зі Стрийського огороду: Тіни» Р. Совяковський, «Світла Академічної вулиці» Л. Подляшецький, «Світає... в «Просвіті» Д. Фіголь, вдало використали гру світла і тіні. Принагідно відзначимо, що ці фотографії експонувалися на виставці «Львів у світліні», яку організувало Українське фотографічне товариство (УФОТО) у 1930 р.

Фотодруки з цієї виставки представляють також численні львівські краєвиди, які стали окрасою не лише згаданої колекції, а й справжніми шедеврами світового фотомистецтва.

Колекцію фотографій репрезентують такі знані митці, як Юзеф Едер, Левко (Леон) Янушевич, Едвард Тшемескі, Йозеф Льові, Володимир Тисс, Ной Лісса. Юзеф Едер жив і працював переважно у Львові, його ательє в готелі «Англійський» на вул. Карла Людвіга, 15 вважалося найкращим, сюди приходили навчатися мистецтва фотографії практично всі львівські фотографи.

Серед його учнів — Едвард Тшемескі, який став першим фотографом, за сюжетами якого у 1894 р. було видано ілюстровані поштівки з видами Львова. Відомий завдяки своїм книжковим

ілюстраціям, портретам, альбомам, присвяченим Ставропігійському музею та Загальній крайовій виставці. Про Левка Янушевича відомо мало. Він народився у Житомирі, навчався мистецтва фотографії в Одесі, до Львова прибув після Першої світової війни. Брав участь у виставках УФОТО, видав друком серію поштівок, які представляли загальний вид Львова, вид із Замку, вид на Волоську церкву, катедру Св. Юра, гору Князя Льва увечері, міський парк взимку, церкву Св. Миколая, Личаків, Гошівську гору. Йозеф Льові — відомий австрійський фотограф, учасник першої фотографічної виставки у Відні, яка відбулась 1864 р., член віденської асоціації фотографів з 1861 р. Автор серії світлин ню, портретів, найкращих зразків віденської архітектури. Володимир Тисс, магістр філософії, захопившись фотографією, отримав освіту на дворічних курсах з фотографічної техніки та фотографіки під керівництвом викладача фотографії Університету Яна Казимира, відомого польського фотографа Юзефа Сьвітковського. Володимир Тисс упродовж шести років виконував фотографічні роботи для кафедри класичної археології та інших інститутів; відома його велика серія фотографій костелів львівської архиєпархії. Ной Лісса, як і Левко Янушевич, родом з Житомира. Н. Лісса, професійний фотограф, був власником кількох ательє, в одному з яких (на пл. Св. Духа у Львові) експонував постійну виставку фотографії [13].

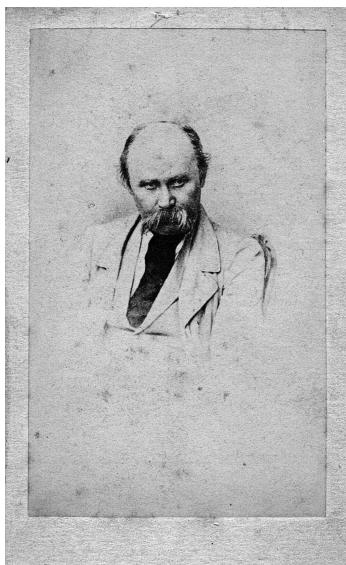
Колекція фотодокументів Бібліотеки і Музею Народного Дому у Львові має велику як мистецьку, так і наукову вартість як іконографічне джерело в різних галузях суспільних і гуманітарних наук: мистецтвознавчих та етнографічних дослідженнях, науково-популярних виданнях, мемуарній літературі. Зокрема, фотографія кінця XIX — першої третини XX ст. сприяла появі нових жанрів і видів мистецтва, переосмисленню цінностей в царині традиційних видів образотворчого мистецтва, привнесла нові естетичні принципи й віяння. Тому колекція Народного Дому може бути використана у мистецтвознавчих дослідженнях стилевих тенденцій у фотографії й живописі. Крім того, фотодокументи ілюструють складний період суспільно-політичного життя Західної України другої половини XIX — початку XX ст. Це цінний іконографічний джерельний матеріал для історичних досліджень москвофільського руху в Галичині.

Комітет 1-ї виставки УФОТО 1930 р. Сидять (зліва направо): Я. Савка, М. Ганицька, С. Дмоховський, Я. Проців, Ол. Балицький; стоять: Ю. Дорош, ..., Д. Фіголь, Б. Скретович

Руські послы до Сейму 1861 р.

Тарас Шевченко

Віктор Гюго

Київ. Андріївська і Десятинна церкви. Фотограф Ю. Кордиш

1. *Андрусяк М.* Нариси історії галицького москвофільства / *М. Андрусяк.* — Львів, 1935. — 79 с.
2. *Барвінський Б.* Бібліотека і музеї «Народного дому» у Львові 1849–1919 р. / *Богдан Барвінський.* — Львів, 1920. — 47 с.
3. *Барвінський О.* Історичний огляд засновин Народного Дому у Львові / *Олександр Барвінський.* — Львів, 1908. — 65 с.
4. Бібліотека и музеи «Народнаго Дома» с 1 января 1920 г. по 1 июля 1921 г. : отчетъ библиотекаря д-ра Б. А. Барвинскаго. — Львов, 1921. — 7 с.
5. *Гнатюк В.* Львівський «Народный Домъ» / *В. Гнатюк* // Літературно-науковий вістник. — Львів, 1906. — Т. 34. — С. 546-563.
6. *Дідошак В.* Руско-народна інституція «Народный Домъ во Львовѣ»: єи початок, основанє и теперешный стань / *В. Дідошак.* — Львовь, 1885. — 45 с.
7. Жертвы IVвъ Библиотеку и Кабинетъ // Вестникъ Народного Дома. — 1883. — Чис. 10. — 104 с.
8. Жертвы IVвъ Библиотеку и Кабинетъ // Вестникъ Народного Дома. — 1883. — Чис. 12. — С. 114.
9. Жертвы в библиотеку и музей // Вестникъ Народного Дома. — 1888. — Чис. 71. — С. 98.
10. Источниковедение истории СССР / под ред. *И. Д. Ковальченко.* — Москва : Высшая школа, 1973. — 560 с.
11. *Колосовська О.* Бібліотека Народного Дому: з історії формування фондів / *Колосовська Ольга* // Записки ЛНБ ім. В. Стефаника : [зб. наук. праць]. — Львів, 2002. — Вип. 9/10. — С. 114-134.
12. *Костюк С.* До історії відділу мистецтва ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України / *Степан Костюк* // Записки ЛНБ ім. В. Стефаника : [зб. наук. праць]. — Львів, 2005. — Вип. 13. — С. 238-246.
13. *Котлобулатова І.* Львів на фотографії, 1860–2006 / *Ірина Котлобулатова.* — Львів : Центр Європи, 2006. — 312 с. : іл. — Тит. арк. укр. і пол. мовами.
14. Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника АН УРСР : іст. нарис / *М. В. Лізанець* [та ін.]. — Київ : Наук. думка, 1989. — 203 с.
15. *Орлевич І.* Товариство «Народний дім» у Львові в 1914–1921 роках / *І. Орлевич* // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: ювіл. збірник на пошану Івана Патера. — Львів, 2008. — Вип. 16.
16. *Орлевич І. В.* Боротьба між українофілами та русофілами за «Народний Дім» / *І. В. Орлевич* // Вісник Львівського університету. — 2007. — Т. 7. — С. 339-358.

17. *Пушкарєв Л. Н.* Классификация исторических источников / *Лев Никитич Пушкарєв*. — Москва, 1975. — 282 с.
18. *Свенціцький І.* Про музеї та музейництво : (нариси і замітки) / *Лларіон Свенціцький*. — Львів, 1920. — 79, [1] с. — (3 друк. «Діла»).
19. *Свенціцький І.* У справі музейних збірок Ставропігії і Народного Дому / *Лларіон Свенціцький*. — Львів : накладом Нац. Музею, 1929. — 8 с.
20. Спеціальні історичні дисципліни / *А. Є. Заяць* ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. — Львів, 2010. — С. 111.
21. *Тихомиров М. Н.* Источниковедение истории СССР : учеб. пособие / *Михаил Николаевич Тихомиров*. — Москва : Соцэкгиз, 1962. — Вып. 1. — 495 с.
22. *Швецова-Водка Г. М.* Документознавство : навч. посібник / *Галина Миколаївна Швецова-Водка*. — Київ : Знання, 2007. — 398 с.
23. *Шмидт С.* Путь историка: избранные труды по источниковедению и историографии / *Сигурд Оттович Шмидт*. — Москва : Изд-во РГГУ, 1997. — 612 с.
24. *Шпирка Г.* Музей Народного Дому у Львові // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету ім. Григорія Сковороди. Сер.: Історія та географія. — Харків : Майдан, 2007. — С. 240-248.
25. *Янчак Я. В.* Збірка фотографій відділу мистецтва / *Я. В. Янчак* // Скарбниця знань : темат. зб. наук. праць / АН УРСР, ЛНБ ім. В. Стефаника. — Львів, 1972. — С. 87-91.
26. *Dąb-Kalinowska B.* Ikonologia / *B. Dąb-Kalinowska* // Słownik terminologiczny sztuk pięknych. — Warszawa, 1996. — S. 157.
27. *Himka J.-P.* Galicia and Bukovina: a researchh and book about western Ukraine : late 19th and 20th centuries / *John-Paul Himka*. — [Alberta] : Alberta Culture & Multiculturalism, Historical Resources Division, 1990. — 215 p.
28. *Magocsi P. R.* Galicia : a historical survey and bibliographic guide / *Paul Robert Magocsi*. — Toronto, 1983. — 299 p.